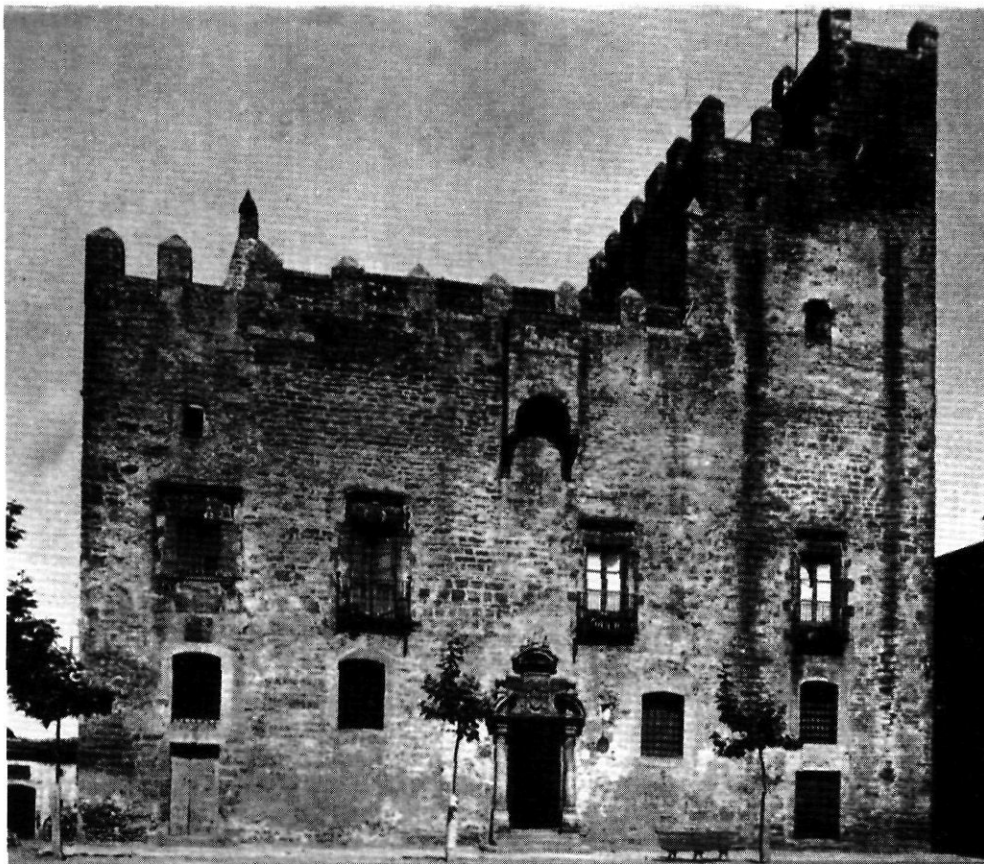

*Façana
del castell-palau
de la Bisbal
als anys vint.*

Excavacions arqueològiques al castell-palau de la Bisbal

Xavier Rocas

El castell-palau de la Bisbal, una veritable joia del romànic civil català, es troba en aquests moments en ple procés de rehabilitació general; una rehabilitació que pretén aconseguir el doble objectiu de dignificar el conjunt mitjançant la pròpia restauració física de l'edifici, i precisar-ne el seu ús, donant-li una funció sòcio-cultural més ajustada a les necessitats actuals de la ciutat.

L'avantprojecte de restauració del castell –elaborat per l'arquitecte Jordi Casadevall– preveu, com a primera intervenció, dins un conjunt més ampli d'actuacions, la realització d'una excavació arqueològica a la planta baixa de l'edifici. Aquests treballs haurien de servir per facilitar una més correcta rehabilitació del conjunt, i ajudar a redefinir i ajustar el projecte definitiu.

La doble filosofia que promou la rehabilitació ha determinat els objectius de la intervenció arqueològica: d'una banda intentar aclarir els aspectes estrictament arqueològics, com ara establir l'evolució històrica del conjunt, datar les principals fases estructurals i descobrir possibles preexistències anteriors a l'edificació romànica; de l'altra, mitjançant la redescoberta, interpretació i conservació d'aquelles estructures més significatives de la història del castell, facilitar la reforma del conjunt.

L'EXCAVACIÓ

El dia 1 de juny de 1993 s'iniciaren els treballs arqueològics, els quals s'han vingut perllongant fins a finals de gener d'enguany. Durant aquests mesos d'excavació s'ha pogut actuar gairebé en tota la superfície de la planta baixa, concretament en les tres sales prin-

cipals, en el pati central de l'edificació i en bona part del corredor d'entrada. En aquests moments, totes les estances es troben com a mínim al nivell romànic i, en aquells llocs on les estructures originals es trobaven malmeses o eren poc representatives, al terra geològic. (1)

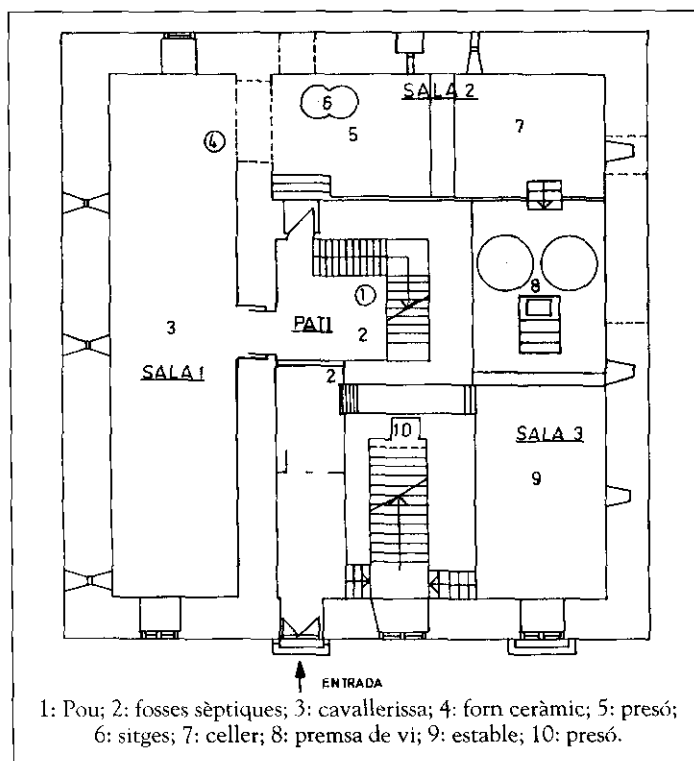
L'aspecte intern del castell ha sofert una important transformació respecte de l'aparença que tenia abans de la intervenció. Així, el rebaix fet durant l'excavació ha permès donar una major amplitud a les sales, descobrint alhora estructures que ens acosten molt a l'aspecte que devia tenir el castell en època romànica. L'obertura d'un accés, que havia estat tapiat més modernament, permetrà establir un recorregut unitari a tot el conjunt, que fins ara no tenia.

LES TROBALLES

Tot just acabada l'excavació el mes de gener (i malgrat no haver-se arribat més enllà d'un repàs general del material arqueològic exhumat), creiem que a hores d'ara ja tenim suficients dades segures com per poder resseguir amb força fiabilitat la història particular del castell.

La periodització que ara presentem es basa en les troballes estructurals realitzades durant l'excavació i en les dades cronològiques aportades pels materials arqueològics que s'hi relacionen. L'examen pormenoritzat d'aquests n'haurà de precisar les datacions, però pensem que no canviarà el quadre evolutiu general.

Val a dir que l'estudi només reflectirà les troballes realitzades durant l'excavació a la planta baixa de l'edifici, deixant de banda els pisos superiors i tots aquells elements arquitectònics que es trobarien a l'exterior d'aquest, tant en el propi castell com en el seu recinte jussà. La investigació posterior d'aquests, i la revisió de la documentació escrita conservada fins avui, sens dubte enriquirà i precisarà la nostra proposta.

Esquema general de la planta baixa del castell amb la distribució de les diferents estances i localització de les principals troballes.

PERIODITZACIÓ

Precedents

El material arqueològic més antic recuperat durant l'excavació és, ara per ara, un únic fragment de ceràmica del tipus T.S. Africana D. Concretament es tracta d'una base amb decoració estampillada de l'estil A (II) i (III), amb una cronologia entre el 350 i el 470 d.C. La seva descoberta, però, a l'interior d'un estrat d'època molt posterior i sense contacte clar amb cap mena d'estructura, ens porta a pensar que es tracta d'un material totalment estrany al lloc. Tot i això, la seva presència pot indicar una freqüentació de l'indret almenys en època visigòtica, ja que si bé no hem trobat cap indici estructural que pugui relacionar-s'hi, cal considerar que aquesta peça no podria haver arribat de massa lluny. En aquest sentit, cal recordar que l'antic camí d'Empúries passava ben a prop del lloc on més endavant s'instal·larà el castell. (2)

Establiment d'època carolíngia

Als llocs on ha estat possible excavar fins al sòl geològic hem localitzat un seguit d'estructures anteriors a la

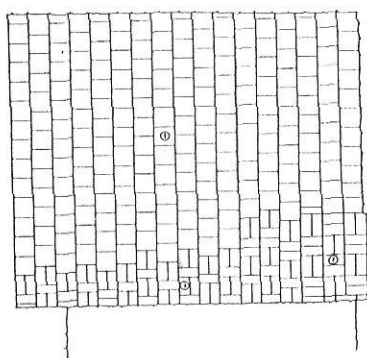
pròpia edificació del castell al segle XI. Dins aquesta fase s'inclourien dues sitges, un forn de ceràmica i tot un seguit de murs localitzats al nord-oest de l'edificació als quals se'ls superposa la construcció romànica.

Si prenem les diferents restes en conjunt tenim elements com per, a tall d'hipòtesi, suggerir una possible interpretació general. La troballa de les dues sitges, i sobretot del forn ceràmic, demostren que ens trobaríem dins un espai descobert, probablement un pati. En el forn s'hi manufacturaria ceràmica a petita escala –probablement per a ús familiar– i, dins les sitges, es guardarien les collites. Els

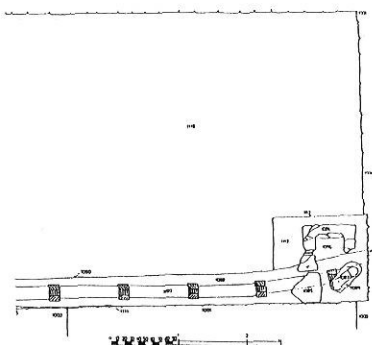
fragments de murs trobats aquí i allà semblen indicar que aquest pati es trobaria tancat dins d'un recinte més complex; l'orientació d'aquest edifici o edificis seria la mateixa que el castell actual –un dels trams de mur conservats, el qual marca escaire, es troba en la mateixa direcció que la construcció romànica posterior– i, molt probablement, si fem cas a la fermesa de parament en què estan construïts algun d'aquests murs, seria una edificació prou sòlida.

La ceràmica que ha aparegut en els estrats que s'hi relacionen és del tipus anomenat de cuina reduïda, categoria ceràmica poc estudiada a nivell general i encara menys coneguda pel que fa a aquestes èpoques. En general, aquest material es caracteritza per la seva funcionalitat (són gairebé sempre formes destinades a cuinar, com ara olles, cassoles, petits contenidors...) i per la seva llarga continuïtat històrica. Malgrat aquests problemes cronològics, proposem una data per a la formació d'aquests nivells entre el segle IX i la primera meitat del segle XI. L'estudi pormenoritzat del material probablement ajudarà a precisar aquesta datació. (3)

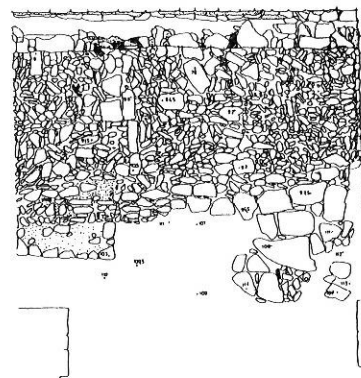
Creiem que aquestes troballes s'han de relacionar directament amb el nucli de *Fontanetum*, topònim amb què es designava aleshores (almenys des de mitjan s. IX fins a principis s. XI) a la

Pavimentació actual.

Latrina i canalització de la presó

Cavallerissa.

Evolució de les troballes a l'angle nord-oest de la sala 1.

ciutat de la Bisbal. Probablement, cal imaginar Fontanet com un petit lloc més o menys fortificat, amb la casa senyorial com a construcció principal —recordar que el domini dels bisbes de Girona s'inicia ja en el segle IX— i, al seu voltant, les cases i bordes dels masovers, i els estables i els patis on es guardarien les collites i eines de treball. Aquesta imatge del lloc semblaria poder correspondre a les restes descobertes.

El castell alt-medieval

Respecte a la cronologia de construcció del castell, acceptem la hipòtesi formulada per J. Badia d'una edificació del recinte sobirà dins la segona meitat del segle XI. Malgrat que les dades arqueològiques, com hem vist, no permeten aportar gaires precisions al respecte, les característiques arquitectòniques de la capella de Sant Miquel, a la part alta del castell, semblen apuntar clarament vers aquesta datació. (4)

Les excavacions han permès retrobar gran part de les estructures originals del castell, i ens han permès discernir quina era l'organització funcional de les diferents sales de la planta baixa ja des dels seus inicis. La descoberta i conservació d'aquestes fa que actualment el castell s'acosti molt a l'aspecte que tindria en el moment de la seva fundació.

Els elements que nosaltres hem trobat pertanyents a aquest moment serien:

El pou:

Localitzat al pati del castell; la seva construcció esdevé fonamental des d'un punt de vista defensiu assegurant, en cas d'atac, el proveïment d'aigua des de l'interior mateix de la fortalesa. La seva construcció es realitzarà buidant el subsòl d'argiles del castell fins arribar a la roca mare, forrant-se externament amb carreus retallats en corba. Per sobre del sòl geològic natural, el pou s'eleva mitjançant una fortíssima plataforma exterior feta de pedres lligades amb morter de calç, el punt més alt de la qual ens marca el nivell de paviment original del pati i, conseqüentment, del passadís d'entrada a aquest.

La cavallerissa:

Localitzada a la sala 1, en una cota un metre inferior al paviment actual; sorprèn tant la seva bona conservació com el fet de proporcionar una visió de l'estança ben diferent a la que tenia fins avui.

Les restes descobertes permeten fer-nos una idea clara de com era aquesta cavallerissa. Pavimentada amb un magnífic enllosat de rierencs que ocupava gairebé la totalitat de la sala, els còdols, de mides diverses i fermament clavats al terra, es disposaven en pendent per facilitar l'escolament dels líquids. Damunt l'empedrat i resseguint tota la llargada de la paret de ponent hi havia la menjadora per als cavalls, amb fonaments d'obra i un coronament de

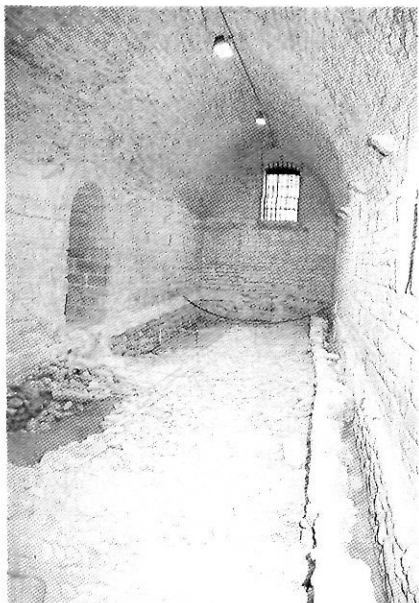
fusta. A 1 metre i mig de la paret de llevant l'empedrat es trobava retallat longitudinalment, deixant un espai net de pedres utilitzat, probablement, com a escorredor de brutícies. En època posterior s'hi afegiria a l'angle sud-est de la sala un cossi de ceràmica, probablement utilitzat com a abeurador.

La comunicació amb el pati central de l'edifici es realitzaria per una porta centrada en el mur de llevant de la sala 1. Un i altre àmbit es trobaven aleshores a distint nivell, amb la cavallerissa situada uns 60 cm per sota la cota de paviment del pati. La solució per facilitar l'accés entre un i altre espai serà amb un escaló col·locat damunt l'empedrat.

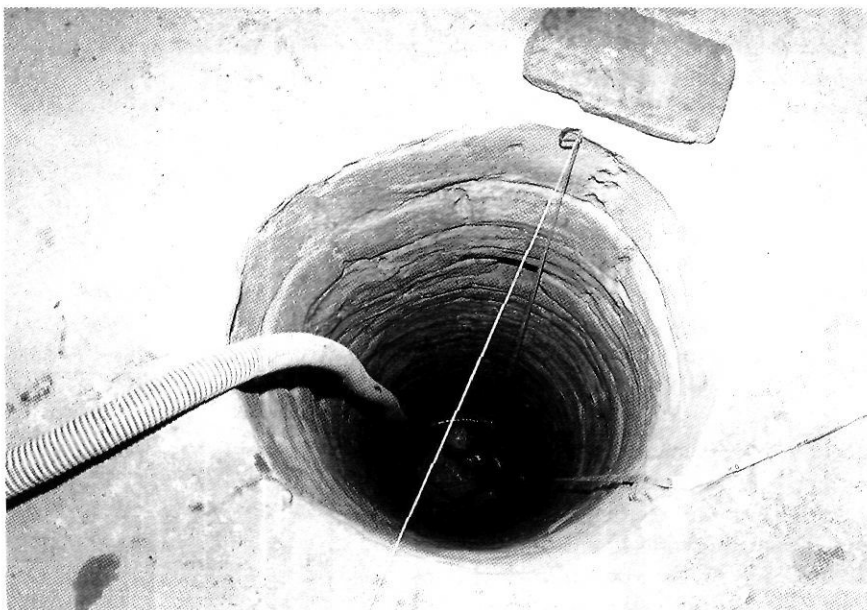
Aquest desnivell, tanmateix, impossibilita un accés directe dels cavalls a la quadra passant per la porta principal, fet que porta a pensar en la possibilitat de l'existència d'una altra obertura a la façana per poder-ho fer.

L'estable:

Un empedrat de característiques i funció similars al descrit, també ha estat localitzat a l'estança de llevant o sala 3. L'estable descobert, format per multitud de rierencs de forma irregular i magnitud diversa units en sec, es localitza fonamentalment al costat de migdia de la sala, just en aquells llocs on les construccions posteriors no l'han destruït. L'empedrat, amb un fort pendent vers a ponent, presenta en aquest costat una

Vista general de la cavallerissa.

Excavació del pou.

faixa neta de pedres, probablement amb la funció de filtre per evacuar els suc i les brutícies del bestiar. Resseguint la banda de llevant i recolzat a l'enllosat es localitza un paviment fet de morter de calç i grava de riu que, construït en època posterior, repararia part de l'empedrat malmès en aquesta banda.

Malgrat no haver-se excavat al seu dessota, la seva datació sembla prou segura si es relaciona amb d'altres restes descobertes a la sala, com ara la banqueta de fonamentació i l'aparició d'una canalització que, construïdes contemporàniament al propi castell, es troben en relació directa amb l'empedrat.

La sala 3 comunica amb la sala nord per un arc rebaixat obert al mur que tanca el costat de tramuntana. Damunt mateix d'aquest arc, es conserva una altra porta d'arc de mig punt, prova inequívoca de l'existència d'una divisió de sostres ja en aquesta època —mitjançant un terrabastall— que comunicaria aquesta sala est amb la nord.

Segona meitat del segle XV

Cal situar dins aquest moment un seguit de noves actuacions en el castell que marquen un canvi prou important dins la seva fesomia i disposició interna.

Reforma de la sala 2:

L'abast d'aquesta reforma és molt important: es construirà un potent mur que, perpendicular a les parets mestres,

divideix aquesta estança en dos espais clarament diferenciats, i també serà tapiat l'arc rebaixat que comunica aquesta estança amb la sala occidental.

A l'àmbit de ponent, el mur partidori presenta dues filades de carreus per damunt del paviment, actualment desaparegut; a l'àmbit de llevant el paviment se situa en una cota molt més baixa que a l'habitació veïna, per la qual cosa les filades vistes en són en nombre de quatre. En aquest cas sí que trobem conservat el terra, molt sòlid, gruixut i dur, el qual es disposa directament damunt el terra geològic. La cronologia del paviment i, per extensió, del mur transversal que divideix la sala, ens la proporcionen dos fragments ceràmics de blau català trobats sota mateix d'aquest, confirmant una datació del segle XV. En dos petits forats oberts a l'angle sud-est d'aquest paviment han aparegut materials datables a finals del segle XVI-principis del XVII que ens han proporcionat la data *antequem* per a la seva construcció.

A tall d'hipòtesi, pensem que aquesta reforma s'ha de relacionar amb el gran conflicte social agrari que caracteritza el segle XV, durant el qual la Seu gironina defensarà els interessos més regressius i intransigents dels senyors de la terra. A la primera meitat del segle XV la presó del castell —anomenada «lo canó» en la documentació— serà usada amb assiduitat. La ubicació exacta d'aquesta masmorra primitiva

ens és desconeguda, tot i que molt probablement se situaria en una petita habitació que hi ha dessota mateix l'escala interior (5). Les ignominioses condicions que aquesta oferia seran el motiu d'una protesta dels consellers de la vila davant la mitra gironina.

No sabem si aquestes peticions seran escoltades, però sembla especialment significatiu que sigui justament en aquests moments quan es modifica tota la sala nord. D'altra banda, per un plànol del recinte aixecat el 1823 (6) sabem que les dues habitacions que ara es basteixen tenien una funció ben diferenciada: la sala que quedava a llevant era el celler, la de ponent servia de presó.

Tot i que no podem afirmar-ho amb total certesa, creiem que aquestes eren les funcions a què es destinaren les dues estances ja des de la seva construcció. El tapiament de l'arc rebaixat situat a l'oest de la sala, tancant l'àmbit de ponent de la resta de l'edifici, semblaria recolzar la funció d'aquest espai com a presó.

El pou:

Datem durant el tercer quart del segle XV el colgament i oblit definitiu del pou localitzat al pati interior del castell. L'estudi exhaustiu del material arqueològic aparegut dins el seu farcit —ceràmica en verd i manganès català, blau català i valencià, blau i daurat i reflex metàl·lic valencià— haurà d'aju-

dar a precisar la cronologia d'aquest soterrament que, tot i això, no ha de ser gaire posterior al 1465. El fet que juntament amb aquestes troballes ceràmiques hagin aparegut vuit projectils de bombarda, semblaria apropar-nos molt als fets ocorreguts a començaments de maig d'aquell any quan, en plena guerra civil catalana, el castell de la Bisbal serà assetjat i conquerit pel conestable Pere de Portugal.

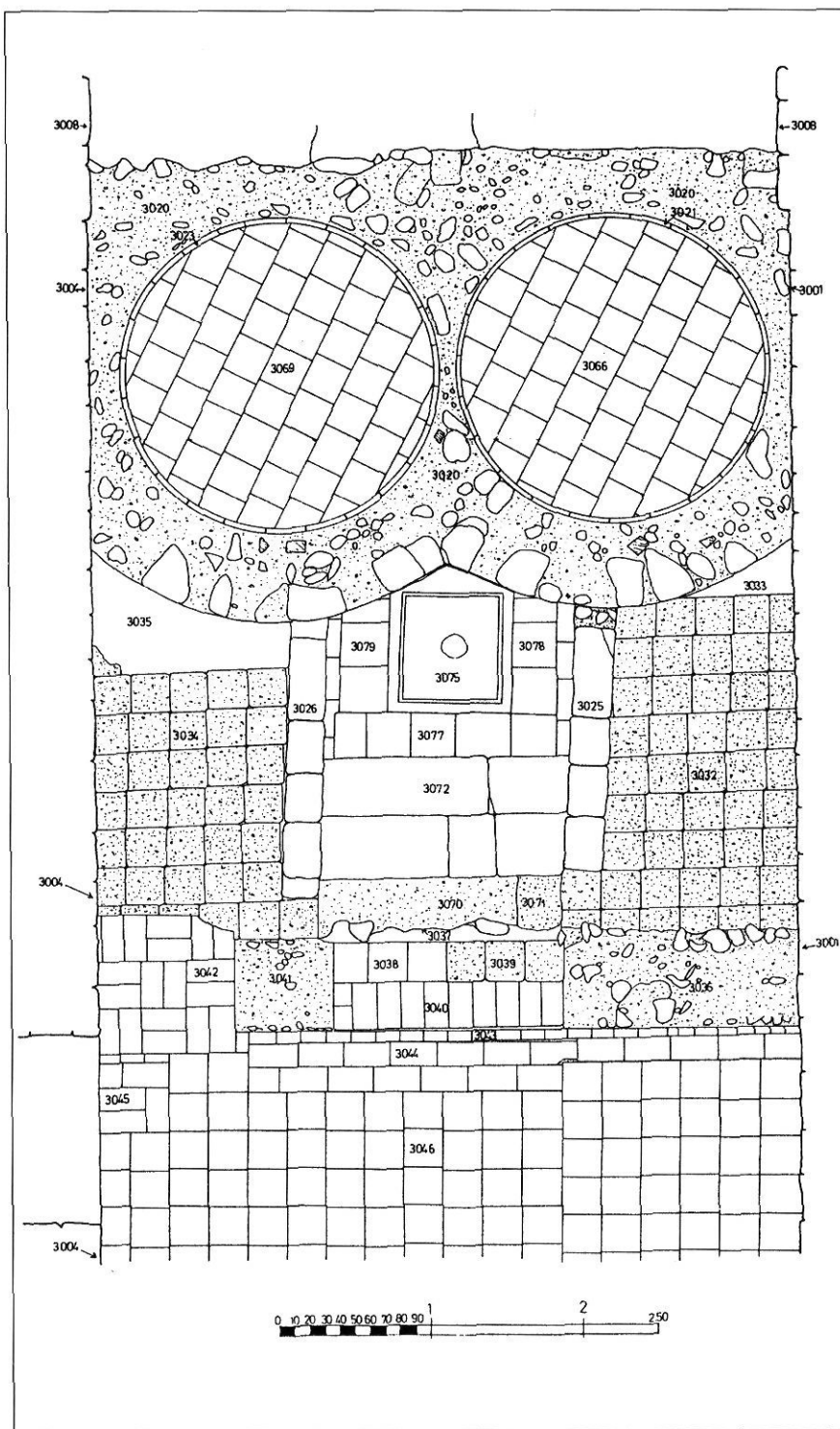
Mitjan segle XVIII

Serà durant aquest moment quan l'aspecte de la sala 3 canvia radicalment en produir-se una gran reforma que n'afectarà tota la seva distribució i funcionalitat. L'estança, utilitzada des de sempre per estabular-hi el bestiar, canvia radicalment la seva funció per passar a ser una àrea de treball dedicada a la producció de vi.

La premsa de vi:

Al nord de la sala, entre la porta d'accés al passadís que dona al pati central i l'arc rebaixat del fons de l'estança, s'han localitzat dues grans tines de planta circular i un bací que trenquen l'empedrat per aquesta banda. Contemporània a aquestes construccions trobem a l'altre extrem de sala, adossada en el seu angle sud-est, l'estructura que completa la premsa. Aquest element constructiu —malgrat trobar-se parcialment destruït per una arqueta moderna d'electricitat— correspon sense cap mena de dubtes a la premsa que apareix dibuixada en el plànol de 1823. Un potent farcit abocat entre una i altra construcció, damunt les restes de l'empedrat, aixeca i anivella la sala a la nova cota de paviment, proporcionant-nos el material arqueològic que ens serveix per datar tota la reforma.

La disposició de les diferents restes que conformen la premsa permet deduir el seu funcionament. Així, a les dues tines es realitzaria el primer premsat del raïm, el qual es faria amb els peus. El most resultant, escolant-se per decantació en els petits canals situats a la base de cada tina, anava a parar al bací on es recollia. Aquell raïm que durant el procés resultava insuficientment xafat es tornava a passar per la premsa mecànica de l'altre extrem de la sala, on es tornava a espremer. El

procés de producció s'acabaria amb l'emmagatzematge del vi novell, probablement al celler de la sala nord.

Segle XIX

L'any 1834 la Bisbal esdevé cap de Partit Judicial; el castell, que ja aleshores s'anomena «Reales Cárceles», serà el lloc on s'ubicarà la presó del Partit. A partir de l'any 1846 s'instal·len els propis jutjats al castell, destinant-se un

dels locals a Audiència. Malgrat que el castell des de sempre havia servit com a presó, les noves necessitats obligaran a realitzar-hi una important adequació.

La presó:

La sala 1, que de sempre havia estat la cavallerissa del castell, s'enterra amb un gruixut farcit de terraplè —de gairebé 1 metre d'alçada—, elevant el nivell fins a una cota suficient per donar-l'hi un sòl uniforme.

L'estratigrafia, i el material arqueològic descobert, demostren com aquest abocament de terres es produeix dins un lapse molt curt de temps, obeint a un programa previ i intencionat.

El nombrós material recuperat dins el farcit –majoritàriament ceràmica, però també ossos, vidres i objectes metàl·lics– permet situar aquest terraplenament amb força seguretat a la dècada de 1850-60; l'estudi en detall d'aquest sens dubte n'ajudarà a precisar encara més la data.

En aquest moment, segons les troballes realitzades, la presó ocupa tota l'extensió de la sala, havent-hi una única latrina a l'extrem nord-est de l'estança.

Paral·lelament a l'adequació de la sala 1, el pati i la sala 2 també es veuran afectats de manera important per aquesta reforma. La troballa dels fonaments de pedra per collar un reixat al final mateix del passadís d'entrada al pati, permet albirar l'extensió de la nova presó. D'aquest moment és també la construcció de dues fosses sèptiques col·locades una a cada banda d'aquests fonaments –probablement una per als presoners i l'altra per als carcellers– i d'una claveguera que, travessant el pati en direcció nord i baixant cap a la sala 2, servirà per evacuar les aigües residuals. La construcció d'aquest desguàs suposarà per a l'àmbit oest de la sala 2 la destrucció de tota la seva estratigrafia, en haver de rebentar totes les estructures anteriors per poder donar el pendent necessari per evacuar els líquids.

La premsa de vi:

Coincidint amb aquesta reforma de la sala oest, serà en aquest moment quan la sala 3 també es veu afectada per obres. A partir del material arqueològic recuperat a l'interior de la seva trinxera, datem en aquest moment la construcció d'un sòlid mur davant mateix de la premsa el qual, transversal a les parets mestres, aïlla tota l'estructura de la resta de l'habitació. Aquest mur presentaria dues entrades, l'una centrada respecte al baci i l'altra, molt més petita, oberta a tocar la paret de ponent. És també aleshores, coincidint amb la construcció d'aquesta nova partició, quan caldria datar el tapiament de l'arc rebaixat del fons de la sala, aïllant aquesta sala de la resta de planta baixa.

Arxiu notarial:

El colgament definitiu de les dues tintres i el baci que conformaven la premsa de la sala 3 es produirà, segons el material arqueològic recuperat, durant el darrer quart del segle XIX. Aquesta sala esdevindrà aleshores Arxiu Notarial: es tancarà el seu accés lateral –es tapia la porta que des d'aquesta sala, passant per sota l'escala, portava al passadís que comunicava amb el pati–, i s'aïlla de la resta del castell. L'obertura d'una nova entrada a l'extrem sud-oest de la sala amb la construcció d'una escala permetrà accedir a l'Arxiu des de l'escalinata interior.

Segle XX

El registre arqueològic ens ha proporcionat també informació sobre canvis i transformacions prou importants dins el castell durant aquest darrer segle.

Modernització de la presó:

Datem vers els anys trenta del nostre segle la reforma de la presó ubicada a la sala 1. El seguit de troballes realitzades permet reconstruir fidelment la nova aparença que ara se li donarà. La presó –fins ara unitària– es dividirà en dues grans cel·les, una a cada extrem de la sala, tancades per un fort reixat perpendicular a la paret de ponent que arribaria fins al sostre. L'accés a aquestes es realitzaria per un corredor centrat respecte a la porta d'entrada. A cada extrem de calabós, adossat a l'angle oriental, s'hi instal·laran dues latrines, una per a cada cel·la, les quals també tindran una pica per a l'agençament diari dels presos.

El pati també canvia. En aquests moments es produirà una nova ampliació, ja que la presó va ocupar part del corredor de davant l'entrada. Paral·lelament, s'anul·len les dues fosses, se'n construirà una de més moderna i es reformarà el desguàs de sortida.

El castell com a centre cultural:

Serà a finals de la dècada 1960-1970 quan es produirà la definitiva adequació del castell que ens ha arribat fins avui. És en aquest moment quan es produirà el trasllat de la presó (1967) i de l'Arxiu Notarial (1969); la sala 1, però, serà durant un temps el nou magatzem de la Brigada Municipal. Amb el seu

posterior trasllat fora del recinte, la planta baixa s'allibera definitivament d'elements distorsionadors; de llavors ençà el castell pren la funció de casal de cultura, esdevenint lloc de celebració de múltiples activitats culturals.

Dins aquesta projecció pública, les troballes realitzades en les excavacions arqueològiques a la planta baixa de l'edifici suposen sens dubte la revalorització i dignificació del seu espai interior. Des d'aquesta perspectiva, caldrà tenir molt present la necessitat de preservar les restes descobertes però, sobretot, de difondre-les. Les jornades de portes obertes realitzades a principis de gener d'enguany han estat un primer intent de donar una rendibilització cultural a les excavacions; modest quant a mitjans, els resultats han estat summament positius i encoratjadors. A partir d'aquí caldrà iniciar una nova etapa en la història del castell, la qual ha de passar tant per la seva restauració com per la realització d'un projecte museològic que serveixi per clarificar la projecció futura del monument.

Xavier Rocas és arqueòleg i tècnic de Patrimoni de l'ASSERP.

NOTES

- (1) Agraïm el suport que des de l'Ajuntament de la Bisbal d'Empordà s'ha donat a la realització d'aquests treballs, i molt especialment al seu departament de Serveis Tècnics, el qual ha proporcionat el suport logístic necessari per a la bona marxa dels treballs i també una inestimable ajuda en el dibuix de la planimetria. També expressem el nostre reconeixement a l'estudi de temes bisbalencs Jordi Frigola i Arpa, els suggeriments i els consells del qual han facilitat la comprensió d'alguns aspectes inicialment poc clars del nostre treball.
- (2) Vegeu J. CASAS i E. SANMARTÍ. «El Camí d'Empúries. Aproximació a la xarxa viària del Baix Empordà», *Informació Arqueològica* 33-34 (1980), pàg. 59-63.
- (3) Tot el material arqueològic descobert durant la intervenció s'ha dipositat a «Terracota» –Museu de Ceràmica de la Bisbal, ajudant a completar el seu fons per aquests períodes.
- (4) Joan BADIA. *L'arquitectura medieval de l'Empordà*. 1. El Baix Empordà, 1977, pàg. 109.
- (5) Jordi FRIGOLA. *El Castell de la Bisbal*, 1972, pàg. 4.
- (6) Plànol aixecat arran de l'ocupació de la Bisbal per les tropes franceses dels Cent mil Fills de Sant Lluís. Una còpia d'aquest plànol es conserva a l'Arxiu Comarcal, procedent de l'Arxiu del Châteaux Vincennes a França.